

TÜRK AİLESİ VE MODERNLEŞME

Musa GÜMÜŞ(*)

Sosyal yapının temel taşlarından birisi olan aile, insanlık tarihidaki sosyo-ekonomik değişimlerden etkilendiği gibi, bu değişime ve gelişmelerdeki tesirini de götürdü. Biz, aile yapımız ve modernleşme ilişkilerini incelemeye çalışacağız.

Nüfusu yenileme, millî kültürü taşıma, çocukları sosyalleştirme, biyolojik ve psikolojik tatmin fonksiyonlarının yerine getirildiği bir müessese olarak tarif edilebilecek olan aile, siyasî ve dinî bakımlardan kolektif ve kültürel bir teşekkül ve cemiyetin bünyevî, esas hücrelidir. Toplumların sürekliliği için aile vazgeçilmez unsurdur. Ziya GÖKALP, aileyi cemiyetin küçük bir modeli olarak görmekte, güçlü aileyi güçlü millet ve güçlü devletin temeli olarak düşünmektedir. (1) Ailesiz toplum yoktur. Bütün toplumlarda görülmektedir ki, ailenin yerini hiçbir teşkilat tutamamaktadır. Bazı materyalist sosyologlar, insanlığın ilk devirlerinde ailesiz bir yaşama hali olduğunu iddia etmişler ise de bu, ilmî verilere uymamaktadır. İlmî araştırmalar göstermektedir ki, insanlığın ailesiz bir devri olmamıştır. (2) Zaman zaman aile müessesini bertaraf edici tavırlar olsa da aile varlığını ve önemini devam ettirmektedir. Rusya'da 1917 yılında, Marxist düşünce ile bertaraf edilmek istenirken 1945 yılında, "topluluğun hayrına" mazeretiyle aileye tekrar dönüş, bunu teyid etmektedir. (3)

Toplumların sürekliliğini sağlayacak olan çocukların yetiştirilip terbiye edilmesinde kazandırılmasında en başarılı müessese ailedir. Çeşitli mütehasısların kontrolündeki teşkilat ve kuruluşlar dahi bu işi tam olarak yerine getirememiştir. Rusya ve Çin böyle teşkilatlar kurmuşlar ve aile dışında yeni nesiller yetiştirme denemeleri başarısızlıkla neticelenmiştir. Sadece gençlik suçlarına itilen kuşaklar ortaya çıkmıştır. Aile teşkilatı, içyapısındaki rollerde farklılaşmalar görülse de sosyal tarihteki değişimlere ayak

-
- * İstanbul üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi. Kamu Görevlisi.
- 1- Erkal Mustafa E. Sosyoloji (Toplumbilimi), Filiz Kitabevi, İstanbul, 1983, sh. 68. Zimmerman Carle C. Yeni Sosyoloji Dersleri, Çeviren: Âmiran Kurtkan, Fakülteler Matbaası, İst. 1964, sh.211
  - 2- Eröz, Mehmet, Türk Ailesi, M.E.B. İst. 1977, sh.3
  - 3- Zimmerman C.C. A.g.e. sh. 274
  - 4- Eröz Mehmet, İktisat Sosyolojisine Başlangıç, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 64, 65

uydurabilmiş ve varlığını korumakta devam edegelmiş olan bir zümre ve müessesedir. Çeşitli kültürler içindeki şekil zenginliği yanında, hepsi için karakter ve fonksiyonlar büyük benzerlikler gösterir. (4)

Türk ailesinin tarihine bakacak olursak, belki pederşahi bir devir geçirmiş olabilir. Ancak bu pederşahlık Roma tarihindeki gibi olmayıp, Türklere hastır. Kadının yeri değerlidir. Mülkiyet ve tasarruf hakkına sahip kadının, soyu da kenara atılmış değildir. (Kullandığımız "soy sop" sözünde "sop" ana soyunu göstermektedir.) En eski Türk topluluklarından, günümüzdeki göçebe Türk topluluklarına kadar hepsinde ufak tefek istisnalar dışında evlilik, tek kadın almak şeklinde olmuştur. Kadının gayet serbest oluşu, buna karşılık iffet ve namusuna düşkün oluşu araştırmacıları, gezginleri şaşırtmıştır. (5) Geleneksel Tür aile yapısının ahlâkî, mânevî ve sosyolojik sağlam temelleri vardır. Baba ailenin reisi ve başıdır. Bu rol adetâ kutsal bir roldür. Ana imajı da müslüman-Türk geleceğinde kutsal bir imajdır. Çocuklar da aynı kudsî değerlerin bir parçasıdır. Çocukların rızkını temin etmek, sıhhatini korumak, terbiyelerini sağlamak ebeveynin dinî borcudur. Ana, baba ve çocuk irtibat ve bağları kudsî temeller ile şekillenmiştir. (6) Aile, ferdi destekleyen, koruyan, yalnızlıktan kurtaran ve rahatlatan bir karşılıklı mükellefiyetler ağından oluşur. Geleneksel yapının hakim olduğu bölgelerdeki aileler içinde, kocanın iş hayatı ile aile hayatı içiçedir. Aile üreticidir. Kadının karar almadaki rolü de sınırlıdır. Bunun yanısıra analık ve kadınlık görevlerini yerine getirebilme imkânları geniştir. (7) Türk toplumunda geniş ve çekirdek aileler görülür. Bunun yanında akrabalar arasındaki dayanışma ve yakınlık, geniş aile görüntüsü vermektedir. Türk aile hukuku tarihine bakıldığında da, Türk ailesine; İslam dînine girilmeden önce kavmî adetlerin, daha sonra İslam hukukunun, 1917 Aile Kararnamesinin ve halen yürürlükte olan 1926 tarihli Medeni Kanununun şekil verdiğini görürüz. (8)

Aileye ve bu meyanda Türk ailesine tesir eden en önemli unsuru sanayileşme olarak söyleyebiliriz. Sanayi; mamül madde ve imkânlarıyla işyerinden eve, insan hayatının parçası olarak aileye de tesir ederken, bir diğer yönden de sanayide emek unsuru olan aile ferdlerinin (aileleriyle) birlikte iş bulmak için hareketleri, kavimler göçünden beri dünyanın görmediği nüfus hareketlerini teşkil eder iken aile yapısında da değişiklikler meydana getiriyordu. Böylece, teknik değişmelerden en çok müteessir olan aile ve din müesseseleriyle, köy cemaati olmuştur. (9) Sanayileşmenin aile üzerindeki tesirleri, doğrudan ve dolaylı olarak görülmektedir. Doğrudan tesir olarak, çalışma şartları ve belirli meslekî norm ve davranışların aile hayatındaki yapıyı etkileyebilmesi belirtilebilir. Dolaylı tesir olarak da, çeşitli mesleklerde bulunanlar, mensup oldukları sosyal tabakalara mahsus davranış şekilleri ve tutumlar göstererek, şehirlerin büyümesine yol açmış ve şe-

5- *Eröz, Mehmet, Türk Ailesi, sh. 14-24. Donuk Abdülkadir, "Eski Türk Ailesi ve Vasıfları" Türk Yurdu, Mayıs-1988, c.9. 16, sh.8*

6- *DPT, Türk Aile Yapısı, Ankara, 1989, sh. 19*

7- *Erkal Mustafa E. Sosyoloji, sh.75*

8- *Fındıkoğlu Z. Fahri, İctimaiyat Derseleri, c. 1, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1971, sh. 210-212*

9- *Turhan Mümtaz, "Teknik Değişmelerin Sosyal Tesirleri" Tecrübî Psikoloji Çalışmaları, C 2'den Ayrı Basım, İst. 1958, sh.3*

10- *Erkal Mustafa E. Sosyoloji, sh.74*

11- *Eröz Mehmet, İktisat Sosyolojisine Başlangıç, sh. 68,365*

hirleşmeye tesir eden faktörlerin en mühimlerinden birisi oluşmuştur. Köylerde ve sanayi öncesi şehirlerde aile, bir çalışma teşkilatı iken, bugünkü şehirlerde bir tüketim cemaati sayılabilir.⁽¹¹⁾ Sanayileşmenin ve hızla şehirleşmenin etkisi ile insanımızın değer hükümleri yeni boyutlar kazanmaktadır. Aile yapısında da değişiklikler vardır. Kadınlar ekonomik hayata katılmakla erkeklere bağımlı olmaktan kurtulmaktadırlar. Dışarıda yemek yeme alışkanlığı ilerlemiş ve ev işleri hafiflemiştir. Kadınların bugüne kadar yapmak zorunda kaldıkları işler azalmıştır. Böylece günümüze kadar yalnızlık sığınağı olan aile, bu niteliğinden tavizler vermek mecburiyetinde kalmıştır. Çocukların eğitimini de devlet üstlenince ailenin görevi hafiflemiş oldu. Bu durumda anne otoritesi değişime uğramış, kocanın kutsal sayılan aileye bağlılığı yer yer zayıflamış, çocuklarda ana-baba otoritesine karşı gelme duyguları olduğunu belirtebiliriz. Geniş aile daralmakta, ancak batı toplumlarında olduğu gibi, yaşlı ana ve baba, sakatlar, onsekiz yaşım geçen kız ve erkek çocuklar aile dışına itilmemekte, koruyucu kanatlar altında tutulmaktadır.⁽¹³⁾

Temelleri ister Lâle devrine, ister Tanzimata dayandırılın, toplumumuz modernleşme sürecini yaşamaktadır. Modernleşme, bir hareketlilik, bir farklılaşma ve bir lâikleşme süreci olarak tanımlanabilir. Hareketlilik terimi eşyaların, insanların, bilgilerin bir toplum içindeki yer değiştirme kolaylığı ve hızlılığıdır. Farklılaşma da modernleşmenin bir başka vechesidir. Rol statüler, modern toplularda geleneksel yapıya göre farklılıklar arzetedir. Modernleşme, sosyo-ekonomik gelişmenin bir basamağını oluşturmakta, insan ilişkilerine sosyal ve iktisâdi yapılar yeni biçimler kazandırmaktadır. Modernleşme, sanayileşmiş topluları değiştiren ve değiştirmeye devam eden ilmi ve teknolojik bir süreç olmuştur. Fakat sanayileşmemiş toplularda, sanayileşmiş toplumun roller sistemini getiren bir süreç olmaktadır.⁽¹⁴⁾ XIX. yüzyıldan itibaren çeşitli düşünürler ülkenin ilerlemesini ve değişmesini arzu ederler iken, batı üstünlüğü karşısında hayran kalarak Batılaşma ile Modernleşmeyi aynı kabul etmeye başlamışlardır. Modernleşme, gerek iktisadi ve siyasi sistemde olsun, gerek hayat tarzında, zihniyet ve telâkkilerde, gerçekte çoğu ithal edilen, batıdan aktarılan modellere uyum sağlama, onları sindirme anlamına gelir olmuştur. Modernleşme, ülkenin içdinamizmi neticesinde ortaya çıkmadığından, bir değişmeden çok toplumun başkalaşması akla gelebilir.⁽¹⁵⁾

Toplumumuz, Cumhuriyetten bu yana hızlı bir değişme içindedir. Genelde böyle olmamakla birlikte, her ailenin yapısı bu süreçte farklı seviyelerde değişmeye uğramış, bu durum aynı anda değişik aile yapılarının bir arada bulunmalarına yol açmıştır.⁽¹⁶⁾ Özellikle II. Dünya Harbinden sonra önemli değişiklikler görülmektedir. Köylü toplum veya geleneksel toplulardan büyük metropol hayatına geçiş ile ekolojik çevre değişmiştir. Evlenme yaşının yükselmesi, yaş gruplarının yeni bir şekilde sınıflandırılması gibi demografik, ferd başına düşen millî gelirin artması, gıda maddeleri tüketiminin çoğalması, ev içi işlere dış müdahalenin artması gibi ekonomik yenilikler, kadınların ücretli iş sahibi

13- Erkal Mustafa E. *Sosyoloji*, sh. 71,71

14- Meriç Ümit, "Dini Esasların Işığında Çağdaş İslâm Ülkelerinde Aile Yapısı ve Bu Yapıda Meydana Gelen Değişmeler", *Hz. Peygamber ve Aile Hayatı İlmî Neşriyat*, İstanbul, sh. 181182

15- Vergin Nur, "Türkiye'de Modernleşme ve Aile", *Türk Yurdu*, Mayıs- 1988, c.9, s.16, sh.16

16- DPT, *Türk Aile Yapısı*, sh.71

17- Meriç Ümit, *Aynı makale*, sh. 182

olmaları, eğitimin artması gibi sosyal yenilikler ve özgürlük, eşitlik anlayışı veya aile ile ilgili kanunlar gibi hukukî yenilikler olmuştur.⁽¹⁷⁾

Modernleşmenin aile üzerindeki tesirlerinden biri olarak 1926 tarihli Medeni Kanunumuzu sayabiliriz.⁽¹⁸⁾ Bu tarihten çok daha önce, XVI. yüzyılda Şeyhülislâm ebu Süud efendinin gayretleriyle kamu gücünün dışında nikâh kırıması yasaklanmış bulunuyordu. Ancak 1926 yılında İsviçre Medenî kanunundan mülhem yepyeni bir medenî kanun ile lâik aile hukuku oluşturuluyordu. Daha önce dörde kadar kadınla evlenmeye ceza veren ve daha sonra 1917 tarihli aile kararnamesi ile kısıtlama getirilen çok karıllık hali genç Cumhuriyetin bu yeni kanunu ile ortadan kalkıyordu. Yine, Osmanlı toplumunda ender bir hadise olan ve ancak son çare olarak başvurulmuş bir yol, erkeğin tek yanlı kararıyla nikâh bağının bozulması hakkı tamamen kalkıyor, mahkeme güvencesinde kadına da söz hakkı veriliyordu. Hukukî alanda modernleşme reformlarının aile üzerindeki etkilerinden birisi de 1935 yılında çıkarılan Soyadı Kanunudur. Artık kadın, "...gillerin gelini, ...Zâdelerin gelini" değil, ailede adı ve soyadı olan bir ferttir. Sülâleye mensubiyeti belirten lakaplar geçersiz ilan edilirken, ilmî bir yol takip edilmediğinden ve bilhassa "devlet verdi.", "nüfus taktı", "muhtar zorladı" gibi sıkça karşılaşılan cevaplara sebep olan bir tatbikat yapıldığından⁽¹⁹⁾ birçok aile de köklerinden koparılıyordu. Avrupa'da olduğu gibi çekirdek aileyi belirleyen ve tanıtan yeni soyadları artık yürürlükteydi. Bu reformlar yapılır iken Türk aile yapısında henüz bir değişiklik başgöstermediği gibi ailevi ve dinî vakıalar arasında bitişiklik ve beraberlik bütün kuvvetiyle hüküm sürmekteydi. Dinî tefekkür ve hislerin mevzuu olmaya ve kalmaya elverişli olan aile müessesesinin dünyevileştirilmesi güçlükle gerçekleştirilebilmiştir. Hattâ bu gerçekleşmenin ne derece tam olduğu veya arzulanır olduğu hususu tereddüd edilen meselelerdendir.⁽²⁰⁾ Ailenin lâik hukuk tarafından aşırı ve inhisarcı bir surette düzenlenmesi, iç ilişkilerin kontrolünü geniş ölçüde şahsî menfaatlere ve kaprislere bırakabilir. Amerika Birleşik Devletlerinde son yıllarda hukukun aşırı müdahalesi ile sarsılan aile, tekrar eski haline dönme, dinî-ahlâkî prensiplere yer verme gayreti içersine girmiştir. Bunların terki suçlu çocukların artmasına sebep olmuştur.⁽²¹⁾ Ülkemizde, periyodik olarak yapılan nesep tashihleri, Türk kadınına güçlendirme vakfı tarafından son yıllarda seri nikâh kıydırılması, hukuki sistemin örfümüze ne derece uyduğu sorusunu gündeme getirmektedir. Zira, hukukun örf ile tezat teşkil ettiği hallerde hukuk, ancak siyâsî yaptırım gücünün uzanabildiği yerlerde etkili olur.⁽²²⁾ Ülkemizde de bu durumun gözönüne alınması faydalı olur.

Modern toplumlarda, işbölümü ve ihtisaslaşmanın da tesiri ile aile yapısında değişiklikler olmuştur. Geleneksel, aile reisinin ortak hayata ayıracağı zaman hem fazladır, hem de baba meslekî durumunu aileye karıştırabilmektedir. Böyle ailelerde babanın iş

18- DPT, *Türk Aile Yapısı*, sh. 28

19- Findıkoğlu Z.Fahri, "Türk Aile Sosyolojisi" *Hukuk Fakültesi Mecmuasından Ayrı basım, İstanbul, 1946*, sh. 279, 280

20- Findıkoğlu Z.Fahri, *Hukuk Sosyolojisi, İctimaiyat Dersleri II. Cilt, Gençlik Kitabevi Neşriyatı, İstanbul, sh. 36,40*

21- Zimmerman Carl C. *Yeni Sosyoloji dersleri*, sh. 276 Eröz Mehmet, *İktisat Sosyolojisine Başlangıç*, sh. 68

22- Topçuoğlu Hamide, *Hukuk Sosyolojisi 1973-1977 yılı Ders Takrirleri*, Ankara, 1977, sh. 223

hayatı ile aile hayatı içiçedir. Aile fertleri babaya bağlıdır, statü kazanmaları da babaya bağlıdır. Modern toplumlarda ise herkes statüsünü kazanabilme imkanına sahiptir. Ülke-mizde baba statüsü değişmektedir. Eşitliğe kayılsa da genelde otoriterliği devam etmektedir.⁽²³⁾ Bu arada, kadın gittikçe artan bir tempo ile serbestlik kazanmaktadır. Ücretli iş-lerde kadınların çalışma oranları arttıkça erkeklere bağımlı olmaktan da kurtulmaktadır. Günümüzde kadın ekonomik hayata daha çok girmiştir. Bunun yanında annelik fonk-siyonlarını, bakıcı, kreş gibi başka şahıs veya kuruluşlara devretmektedir. Ailede erkek ve kadının rollerindeki bu şekilde meydana gelen bazı değişiklikler çocuğa da yansımak-tadır. Çocuğun en çok beraber olduğu ortam ailedir. Çocuğun karakteri adetâ ana baba elinde yoğrulur.⁽²⁴⁾ Ancak bugün aile eğitim ve kültürü aktarma fonksiyonunu arzu edi-len şekilde yerine getirememektedir. Aile ile ilgili değerler zayıflamıştır. Misafirperver-lik, nezaket, saygı, dürüstlük, fedakârlık gibi kavramlar belki hâlâ saygıdeğerdir, fakat eskisi kadar önem verilen, dikkat edilen değerler olduklarını söyleyemeyiz. Gençlik kav-ramı da bugünkü kullanılışı ile Batılı bir kavramdır. Gençlik, çocukluk ile olgunluk ara-sına tekâbül eder. Seksüel açıdan olgun ferd ile sosyal açıdan olgun olan ferd ile birbi-rinden ayrılmaktadır. Gençlik dönemindeki nüfusun bu kesimi genellikle öğrencidir, üretmeden tüketirler. Ayrıca, eğitim yıllarının uzaması bu insanların faal bir hayata gir-mesine, aktif nüfus olmasına engel olmaktadır. Geleneksel yapıda, bilhassa kırsal kesim-de çocukluk biter bitmez ferd olgun insanların hayatını yaşamaya başlar. Evlenir, aile rei-si olur, çalışır, mesuliyetini müdrük bir ferd olur.⁽²⁵⁾

Günümüzde, saygı gösterilse de yaşlı hakimiyeti kaybolmaktadır. Geleneksel ya-pımızda aile reisi yaşlı erkek uzun senelerin kendisine kazandırdığı tecrübe ile ev idare-sinde ve işlerinde söz sahibidir. Ailenin yaşlı erkeği, gelenek ve göreneklere uyularak çevrede hürmet gösterilen kişidir. Bugün dahi köylerimizde görürüz ki, zenginlik köyde önemli bir unsurdur, fakat yaşlılık daha önemlidir. Zira burada cemaat hali devam et-mektedir, "Biz" duygusu hakimdir.

Eğitim, şehirleşme, kadının çalışması ve sosyal mevki ile genel gelir seviyesinde-ki değişmeler gibi sosyo-ekonomik faktörler ve yoğun şekilde yürütülen nüfus planlama-sı propandaları doğurganlık nisbetini azaltıcı tesirler yapmaktadır. Nüfus artış hızı ve aile büyüklüğündeki daralma, genç nüfus aleyhine bir durum doğurmaktadır. 1960, 1965 ve 1970 yıllarında çocuk oranı %42,8, %41,1 şeklinde düşme kaydederken yaşlı nüfus oranı da %3,6, %4,4 olarak yükseliş kaydetmektedir.⁽²⁶⁾ İktisaden faal nüfusu meydana getiren 15-64 yaş grubunun toplam nüfus içerisindeki payı düşmektedir. Bunlar ortaya koymaktadır ki, doğurganlık azaldıkça yaşlı nüfus oranı artmakta, aktif nüfus azalmakta ve bağımlılık oranı yükselmektedir.⁽²⁷⁾

Modernleşme ile geniş aileden çekirdek aileye doğru bir yönelişten sözedilebilir. Fakat, toplumumuzda görülen akrabalar arasındaki ilişkilerin sıklığı bizi yanıltmamah-

23- DPT, *Türk Aile Yapısı*, sh. 28

24- DPT, *Türk Aile Yapısı*, sh. 19

25- Meriç Ümit, *aynı makale*, s. 192, 199

26- Güner A. Oktay, *İsraf Ekonomisi, Damla Yayınevi, İstanbul, 1978, sh. 210-212*

27- Güner, A. Oktay, *Türkiyenin Ekonomik Kalkınması, Damla Yayınevi, İstanbul, 1978, sh. 146*

dır. Zira çekirdek aile, geçmişte de günümüzde de geniş aile ile birlikte toplumumuzda hayatını idâme ettirmektedir.

Görüldüğü gibi, modernleşme hareketlerinin aile içi roller ve tavırlar üzerinde etkileri olmuştur. Değişme mukadderdir, ancak hiçbir ilmî dayanağı olmadan aileyi modernleşme, çağdaşlaşma sloganlarıyla korumasız bırakmak tehlikelidir. Bugün, çağımız ilim çağı olduğu halde, ilme ve ispata dayalı ⁽²⁸⁾ olmayan fikir ve düşünceler ile çağdaşlaşma, modernleşme denilip ülkemizde batının hastalıklı yapılarına özendirici yayın ve telkinler yapılırken, batılı ve doğulu sanayileşmiş ülkeler toplumsal yapılarını koruyucu tedbirlere başvurumaktadırlar.

Türk ailesi, sosyo-ekonomik gelişmeye, laikleşme politikalarına, siyaset ve ekonomi konularında meydana gelen zihniyet değişmelerine rağmen çözülme eğilimi göstermediği gibi tüm dış baskılara karşı büyük direnç gücü göstererek, sağlıklı bir biçimde varlığını devam ettirmektedir. ⁽²⁹⁾ Avrupa'daki işçi Türk aileleri, orada hastalık olarak yaşanan cinsî devrim girdabına sağlam manevî yapıları sayesinde düşmemişlerdir. Ülkemizde evlenmeleri zorlaştıran ekonomik sebepler yaygın ve tesirli olmalarına rağmen, evlilikdışı ilişkilerin, bilhassa serbest birleşmelerin yok denecek seviyede olması, evlenme konusunda manevî faktörlerin ön planda tesirli olduğunu göstermektedir. ⁽³⁰⁾

Maddî refah, ferdlerin çeşitli sebeplerle aileden ayrı kalmaları, yeni çevre edinmiş olmaları, eşlerin bağımsız karar verebilmeleri gibi olgular ailenin fonksiyonel bütünlüğünü ortadan kaldıramamıştır. Aksine, hissî alanlarda daha çok bağımlılık artmaktadır. ⁽³¹⁾ Günümüzde boş zamanların artması, aile hayatını yeniden kuvvetlendirmekte ve perçinlemektedir. Buhranlara karşı, daha elverişli bir sığınak haline gelen aile terkettiği birçok işi yeniden üstlenme durumuna girmektedir. ⁽³²⁾

-
- 28- Bilgiseven Âmiran K. "Millî Eğitim Staratejimiz Nasıl Olmalıdır?", *Türk Dünyası Araştırmaları* S.41, Nisan, 1986, sh.14
 29- Vergin Nur, *Aynı makale*, sh. 16-20
 30- Erkal Mustafa E. "Türk Ailesi ve Batı Avrupa'daki Batı Değişmeler" *Hz. Peygamber ve Aile Hayatı, İlmî Neşriyat, İstanbul*, sh. 270
 31- Vergin Nur, *Aynı makale*, sh. 19, 20
 32- Eröz Mehmet, *İktisat Sosyolojisine Başlangıç*, sh. 68